

Nr 74

Utlåtande i anledning av väckta motioner om begränsning av konkurrensklausuler i anställningsavtal.

Andra lagutskottet har till behandling förehaft två inom riksdagen väckta, till lagutskott hänvisade motioner, nr 279 i första kammaren av herr *Geijer, Lennart*, och fröken *Ranmark* samt nr 323 i andra kammaren av herr *Carbell m. fl.*

I motionerna, vilka är likalydande, har föreslagits, »att riksdagen måtte besluta att hemställa till Kungl. Maj:t om utredning om åtgärder för begränsning av konkurrensklausuler i anställningsavtal, varvid särskilt bör undersökas möjligheten att göra 1953 års lagstiftning om motverkan av konkurrensbegränsning tillämplig».

Beträffande de skäl motionärerna anfört till stöd för sina yrkanden får utskottet, i den mån redogörelse därför icke lämnas i det följande, hänvisa till motionen I: 279.

Över motionerna har utskottet, i den ordning 46 § riksdagsordningen föreskriver, inhämtat yttrande från kommerskollegium, som till utskottet överlämnat av kollegiet inhämtade yttranden från samtliga handelskammare och från Sveriges industriförbund. Yttranden har därjämte på utskottets begäran avgivits av Svenska arbetsgivareföreningen, Landsorganisationen i Sverige, Tjänstemännens centralorganisation och Sveriges akademikers centralorganisation. Vid Svenska arbetsgivareföreningens yttrande finns fogade två av aktiebolaget Astra och Elektriska svetsningsaktiebolaget till förening i ämnet avlåtna skrifter. Redogörelse för remissyttrandena lämnas i det följande.

Gällande bestämmelser

Med konkurrensklausul menas i förevarande sammanhang ett i anställningsavtal intaget förbud för arbetstagare att under viss tid efter anställningens upphörande driva verksamhet, som konkurrerar med arbetsgivarens, eller taga anställning hos någon som driver sådan verksamhet. Med dylikt förbud avser arbetsgivaren att förhindra att hans yrkeshemligheter honom till skada kan utnyttjas av konkurrenter eller av den anställde. Klausulen kompletteras vanligen med en vitesbestämmelse. Vad gäller tiden innan anställningen upphör torde, utan att uttryckligt avtal träffats där-
1 — *Bihang till riksdagens protokoll 1963. 9 saml. 2 avd. Nr 74*

om, gälla att den anställde är skyldig avhålla sig från att bedriva konkurrerande verksamhet. *Lagen av år 1931 med vissa bestämmelser mot illojal konkurrens* stadgar därjämte straff och skadeståndsskyldighet för arbetstagare, som under anställningstiden obehörigen använder eller yppar arbetsgivarens yrkeshemlighet.

I fråga om konkurrensklausuler torde enligt svensk rätt gälla avtalsfrihetens princip. De i 1864 års näringsfrihetsförordning meddelade bestämmelserna om principiell näringsfrihet reglerar nämligen endast statsmakernas förhållande till näringsfriheten men ej förhållandena enskilda medborgare emellan. Emellertid är avtalsfriheten ej helt undantagslös. Här må nämnas vissa bestämmelser i 1915 års lag om avtal och andra rättshandläggningar på förmögenhetsrättens område.

I 38 § *avtalslagen* stadgas, att om till förebyggande av konkurrens någon betingat sig av annan, att denne icke skall idka handel eller annan verksamhet av angivet slag eller icke taga anställning hos någon som idkar sådan verksamhet, den som gjort utfästelsen icke är därav bunden, för så vitt utfästelsen i fråga om tid och art eller eljest skulle sträcka sig längre än som kan erfordras för att hindra konkurrens eller ock över hövan inskränka honom i hans frihet att utöva förvärvsverksamhet; vid prövning i sistnämnda avseende skall hänsyn tagas jämväl till det intresse den enligt utfästelsen berättigade har i densamma fullgörande. Av förarbetena till lagen framgår, att paragrafen har avseende icke blott på sådana konkurrensförbud, som är vanligt förekommande i samband med arbetsanställning eller överlåtelse av affärsrörelse, utan även på konkurrensförbud i fristående avtal, t. ex. då mellan affärsmän, som konkurrerar med varandra genom att sälja samma slags vara inom samma område, träffats överenskommelse om uppdelning av försäljningsområdet, så att envar av dem skall äga ensam sälja varan inom ett bestämt distrikt. Det må framhållas, att de synpunkter, som domstolarna vid avgörande av de i paragrafen reglerade konfliktsituationerna har att anlägga, hänför sig till de två parternas intresse i frågan; det samhälleliga intresset av att fri konkurrens och näringsfrihet består kommer endast medelbart under bedömande. Oavsett 38 § torde en konkurrensklausul i anställningsavtal ej kunna åberopas om arbetsgivaren skilt arbetstagaren från hans anställning utan att arbetstagaren givit honom skälig anledning därtill eller om den anställde lämnat anställningen därför att arbetsgivaren ej uppfyllt sina förpliktelser mot honom.

Enligt 36 § *avtalslagen* må vite i penningar eller annat, som någon utfäst sig att gälda för den händelse han icke skulle fullgöra en honom åliggande förpliktelse eller eljest skulle företaga eller underlåta att företaga en handling, nedsättas efter ty prövas skäligt, såframt utkrävandet av vad utfäst blivit finnes vara uppenbart obilligt; vid prövningen skall hänsyn tagas ej blott till förlust, som den enligt utfästelsen berättigade må ha lidit, utan även till det intresse han eljest må ha haft i handlingens företagande eller

underlåtande ävensom till övriga föreliggande omständigheter. I samband med konkurrensbegränsande överenskommelser är sådana vitesutfästelser som förevarande paragraf har avseende på mycket vanliga. I likhet med vad ovan sagts gälla beträffande bedömningen av fall enligt 38 § avtalslagen, avser bedömningen enligt 36 § omedelbart endast de enskilda parternas särskilda intressen i fallet. Samhällsintresset får sålunda icke heller i detta fall någon direkt avgörande betydelse för bedömningen.

Frågor om tillämpning av 36 och 38 §§ avtalslagen prövas av domstol.

Av intresse är även 1953 års lag om motverkande i vissa fall av konkurrensbegränsning inom näringslivet. Lagstiftningens syfte är att främja en ur allmän synpunkt önskvärd konkurrens inom näringslivet. Det åligger näringsfrihetsrådet att i fråga om konkurrensbegränsning, som bringas under dess bedömning, genom förhandling söka undanröja skadlig verkan av densamma. Med skadlig verkan av konkurrensbegränsning förstås, att konkurrensbegränsningen på ett ur allmän synpunkt otillbörligt sätt påverkar prisbildningen, hämmar verkningsförmågan inom näringslivet eller försvårar eller hindrar annans näringsutövning. Vidare gäller enligt 2 och 3 §§ förbud mot fasta bruttopriser samt vissa slag av anbudskarteller. Förbuden är ej ovillkorliga. Undantag från förbuden kan sålunda beviljas av näringsfrihetsrådet om konkurrensbegränsningen kan antagas främja kostnadsbesparingar, vilka en väsentlig del kommer konsumenterna till godo, eller i övrigt bidrager till en ändamålsenlig ordning, eller om eljest särskilda skäl föreligger. Överträdelse av förbuden medför straffansvar. Förhandling inför näringsfrihetsrådet skall äga rum då konkurrensbegränsning i andra fall än som avses i 2 och 3 §§ finnes medföra skadlig verkan.

Näringsfrihetsrådet består av ordförande och åtta ledamöter. Ordföranden och två ledamöter förordnas av Kungl. Maj:t för viss tid bland personer, som icke kan anses företräda vare sig företagarintressen eller konsument- och löntagarintressen. De övriga sex ledamöterna förordnas av Kungl. Maj:t för tre år i sänder. Tre av dem utses bland personer, som kan anses företräda företagarintressen, och tre bland personer, som kan anses företräda allmänna konsument- och löntagarintressen. Vid sidan av näringsfrihetsrådet finns en ombudsman för näringsfrihetsfrågor. Denne förordnas av Kungl. Maj:t för viss tid. Han skall ha domarerfarenhet. Erforderliga utredningar och undersökningar utföres av statens pris- och kartellnämnd respektive bank- och fondinspektionen samt försäkringsinspektionen.

Framställning om förhandling för undanröjande av skadlig verkan av konkurrensbegränsning göres i regel av ombudsmannen för näringsfrihetsfrågor. Har förhandling påkallats, skall näringsfrihetsrådet bereda sökanden samt motsidan tillfälle att vid sammanträde inför rådet framlägga sina synpunkter på frågan huruvida de för förhandling stadgade betingelserna föreligger. Ger vad som förekommit vid sammanträdet vid handen att betingelserna för förhandling är uppfyllda har näringsfrihetsrådet att besluta

om förhandling. Förhandlingen skall äga rum vid sammanträde med parterna inför näringsfrihetsrådet. Har förhandling avslutats utan att den skadliga verkan av konkurrensbegränsningen kunnat undanröjas, åligger det rådet att göra anmälan till Kungl. Maj:t, när saken finnes vara av större vikt. Om den skadliga verkan innebär att visst pris är uppenbart för högt och om saken är av allmän betydelse, kan Kungl. Maj:t på rådets begäran förordna om visst maximipris, som inte får överskridas utan rådets tillstånd. Sådant förordnande skall avse viss tid, högst ett år. Näringsfrihetsrådets beslut får icke överklagas. Lagen äger icke tillämpning å överenskommelse mellan arbetsgivare och arbetstagare angående arbetslön och andra arbetsvillkor.

Historik

Avtalslagen vilar på ett av *kommittén för utarbetande av lagförslag inom obligationsrättens område* (obligationsrättskommittén) den 31 januari 1914 avgivet betänkande. Under betänkandets 39 §, motsvarande 38 § *avtalslagen*, yttrade kommitterade bl. a.

Mot den skarpa konkurrens, som gör sig gällande på alla områden inom det nutida näringslivet, söka näringsidkarna skydda sig på varjehanda sätt. Direkt riktade mot den fria konkurrensen äro sådana avtal, varigenom den ene kontrahenten betingar sig, att den andre icke skall idka handel eller annan verksamhet, som konkurrerar med hans egen, eller taga anställning hos någon, som idkar sådan verksamhet. Dylika konkurrensförbud ingå merendels såsom moment i ett mera omfattande avtal och pläga då benämnas konkurrensklausuler. När en affärsman överlåter sin rörelse å en annan, förbinder han sig sålunda ofta att icke grunda eller inträda i ett konkurrerande företag. Detsamma gäller om den, som utträder ur ett handelsbolag eller en annan affärsrörelse, vilken han drivit tillsammans med en eller flera andra personer. Likaså förekommer det i stor utsträckning att den, som hos en näringsidkare erhåller en anställning, vilken kräver viss talang eller skicklighet, får utfästa sig att icke efter tjänstetidens utgång taga anställning hos en konkurrent. Särskilt inom industrien spela dylika avtal en stor roll, ity att arbetsgivarna på detta sätt söka skydda sig mot prisgivande av yrkeshemligheter. — — — Till konkurrensförbuden, vilka naturligtvis med hänsyn till tid, ort eller innehåll i övrigt kunna vara mer eller mindre omfattande, knyta sig vanligen utfästelser av visst vite i händelse av förbudets överträdande.

Erfarenheten visar, att den som åtagit sig en förpliktelse av här avsedd beskaffenhet, därigenom ofta underkastas inskränkningar i sin frihet att utöva förvärvsverksamhet, vilka för honom äro oskäligt betungande. Särskilt gäller detta vid avtal mellan yrkesidkare och personer, som äro anställda i deras tjänst. De missbruk, vartill avtalsfriheten på detta område givit anledning, hava föranlett, att man i åtskilliga länder funnit nödigt att inskrida mot densamma.

I de skandinaviska länderna finnas inga särskilda lagbestämmelser i detta ämne. Att sådana utfästelser, varom här är fråga, enligt gällande svensk

rätt i allmänhet måste anses giltiga, råder intet tvivel. För att förekomma missbruk av den nu rådande avtalsfriheten på detta område är det emellertid enligt kommitténs mening av behovet påkallat, att laga verkan från-kännes sådana konkurrensförbud, som överskrida billighetens gränser.

I nästföljande paragraf av det preliminära utkastet hade upptagits ett stadgande, som beträffande vissa slag av konkurrensförbud innefattade en betydlig skärpning av huvudregeln. Stadgandet innehöll nämligen, att där någon, som var anställd i yrke såsom arbetare, arbetsförman eller handelsbetjänt eller i motsvarande underordnad ställning, i och för anställningen gentemot sin principal avgivit en utfästelse att ej idka viss verksamhet eller taga anställning hos någon, som idkade sådan verksamhet, han icke i något fall skulle vara bunden av utfästelsen. Kommittén hade trott, att ett sådant stadgande skulle kunna vara till gagn icke minst ur den synpunkten, att man därigenom undgick att i fråga om konkurrensförbud av detta slag behöva ingå i prövning av frågan, huruvida den som underkastat sig förbudet därigenom skulle otillbörligt inskränkas i sin frihet att utöva förvärvsverksamhet. Någon egentlig fara för arbetsgivarna skulle ett sådant stadgande, enligt vad kommittén ansåg sig ha anledning att antaga, icke ha inneburit, då någon verklig konkurrens från personer i dylik underordnad ställning sällan behövde befaras. Det viktigaste syfte som ett konkurrensförbud i sådana fall syntes kunna tjäna var att bereda skydd mot otillbörligt användande eller yppande från en förutvarande anställds sida av yrkeshemligheter, som på grund av tjänsteförhållandet kommit till dennes kännedom, men behovet av skydd i sådant hänseende borde enligt kommitténs mening kunna tillgodoses genom en blivande lagstiftning mot illojal konkurrens.

I de yttranden som inkom över utkastet uttalades emellertid starka betänkligheter mot det ifrågasatta stadgandet. Med anledning härav ansåg kommittén att stadgandet icke borde upptagas i det slutliga förslaget. Att utesluta detsamma syntes icke möta någon avgörande betänklighet, enär en anställd i varje fall då en utfästelse av här ifrågavarande slag kan anses otillbörligt försvåra hans fortkomst redan på grund av det allmänna stadgandet i 38 § icke är bunden av densamma.

Som svar på en *interpellation* i riksdagens andra kammare om åtgärder mot konkurrensklausuler, anförde *chefen för justitiedepartementet, statsrådet Zetterberg*, den 14 december 1946 med hänvisning till 38 § avtalslagen:

Interpellanten har gjort gällande, att den nuvarande lagbestämmelsen i ämnet icke erbjuder tillräckligt skydd för de anställdas berättigade intressen. Det är självfallet vanskligt att i avsaknad av närmare utredning om innehållet i de konkurrensklausuler, som komma till användning, och rättspraxis på området taga bestämd ståndpunkt till denna fråga. Mycket talar emellertid för att stadgandet i avtalslagen, som endast fastslår en allmän princip beträffande konkurrensförbud av alla slag, icke i och för sig erbjuder tillräckligt skydd för de anställda. En tillfredsställande reglering av

frågan om konkurrensklausulens bindande kraft i anställningsförhållanden synes kräva mera detaljerade bestämmelser. Att på sätt i interpellationen ifrågasatts under alla omständigheter fränkänna dylika klausuler rättslig giltighet torde dock, såvitt jag för närvarande kan bedöma, föra för långt. Man torde nämligen icke kunna bortse från att konkurrensklausuler i vissa fall kunna vara berättigade. Det kan t. ex. för ett företag vara en angelägenhet av största vikt att därigenom skapa garanti för att yrkeshemligheter icke komma en konkurrent till godo. Nackdelen för den anställda kan också kompenseras genom att han erhåller skäligt vederlag för sin utfästelse. Under förarbetena till nuvarande lagstadgande ifrågasattes visserligen att införa en regel, enligt vilken vissa slag av konkurrensförbud i anställningsförhållanden skulle vara ogiltiga. Denna bestämmelse avsåg emellertid endast vissa grupper av anställda i mera underordnad ställning, från vilkas sida någon verklig konkurrens icke kunde befaras.

Enligt vad jag inhämtat pågå för närvarande förhandlingar mellan Svenska arbetsgivareföreningen å ena samt Svenska industritjänstemannaförbundet och Sveriges arbetsledareförbund å andra sidan i syfte att nå enighet om en konkurrensklausul som innefattar en skälig avvägning mellan arbetsgivarens och den anställdes intressen. Denna klausul skulle organisationerna rekommendera arbetsgivare och arbetstagare att använda i förekommande fall. Icke blott arbetsgivareföreningen utan även Tjänstemännens centralorganisation ha på förfrågan hemställt, att i avvaktan på den lösning, som sålunda kan komma till stånd, något lagstiftningsinitiativ i saken icke måtte tagas från statsmakternas sida. För egen del är jag av samma mening. Jag ämnar emellertid med uppmärksamhet följa den fortsatta utvecklingen. Skulle det visa sig, att det icke på frivillighetens väg kan vinnas en för de anställda tillfredsställande lösning av problemet, bör frågan om en ändring i den nuvarande lagstiftningen upptagas till mera ingående undersökning.

Den 19 november 1947 träffades mellan Svenska arbetsgivareföreningen och Svenska industritjänstemannaförbundet *överenskommelse om konkurrensförbud i anställningskontrakt*, vari organisationerna tillkännagav sin principiella uppfattning angående konkurrensförbudens användningsområde. I överenskommelsen anföres bl. a.

Konkurrensförbud bör endast ifrågasättas vid företag, där yrkeshemligheter finnas, vilkas yppande skulle vara till påtagligt men för företaget. Vid sådant företag bör konkurrensförbud endast ifrågasättas för tjänsteman, som under tjänstgöringen får kännedom om dylik yrkeshemlighet och genom utbildning eller erfarenhet har förutsättning att göra bruk av denna kännedom. Vid avgörande av fråga, huruvida konkurrensklausul bör intagas i kontraktet för viss tjänsteman samt vid fastställande av klausulens villkor bör sålunda hänsyn tagas till å ena sidan vikten av det intresse, som arbetsgivaren avser att skydda, och å andra sidan tjänstemannens intresse av att fritt kunna utnyttja sin arbetskraft. Skulle i ett visst fall ifrågasättas skäligheten i införande av konkurrensförbud eller av visst villkor, må frågan, om parterna äro därom ense, kunna hänskjutas till skiljenämnd för utlåtande.

När i enlighet med denna principiella uppfattning konkurrensklausul intages i anställningskontrakt, förorda organisationerna, att den utformas efter följande riktlinjer:

1. Tjänstemannen må icke under en tid av räknat från anställningens upphörande vare sig taga anställning hos med arbetsgivare konkurrerande företag eller ingå såsom aktiv eller passiv delägare i sådant företag eller på annat sätt bistå sådant företag med råd eller dåd, ej heller själv eller genom annan starta eller driva med arbetsgivaren konkurrerande verksamhet.

Konkurrensförbudet gäller ej i följande fall:

a) Vid uppsägning från arbetsgivarens sida, vilken icke föranletts av kontraktsbrott från tjänstemannen.

b) Vid uppsägning från tjänstemannens sida, vilken föranletts av kontraktsbrott från arbetsgivaren.

Med kontraktsbrott förstås sådan åtgärd eller underlåtenhet, som ger motparten hävningsrätt.

2. Som ersättning för iakttagande av konkurrensförbudet utbetalar arbetsgivaren per månad skillnaden mellan tjänstemannens arbetsinkomst hos arbetsgivaren vid anställningens upphörande och den (lägre) inkomst, som tjänstemannen därefter uppburit i ny förvärvsverksamhet, dock att ersättningen icke får överstiga 60 % av månadsinkomsten från arbetsgivaren. För fastställande av ersättningsbeloppet är tjänstemannen skyldig att hålla arbetsgivaren underrättad om storleken av sina inkomster i ny förvärvsverksamhet.

3. Arbetsgivaren kan genom meddelande till tjänstemannen befria denne från skyldigheten att iakttaga konkurrensförbudet, varvid arbetsgivarens ersättningsskyldighet enligt punkt 2 upphör tre månader efter det meddelandet lämnats.

4. Om tjänstemannen avsiktligt eller genom grov vårdslöshet överträder konkurrensförbudet, är han skyldig att för varje gång så sker till arbetsgivaren utgiva vite med kronor. Om någon av parterna visar, att skadan uppgår till annat belopp, skall i stället för vitet utgå ersättning för den verkliga skadan.

Följande protokollsanteckningar finns fogade vid överenskommelsen.

1. Det är organisationernas uppfattning, att konkurrensförbudets giltighetstid i allmänhet ej behöver överstiga två år efter anställningens upphörande. En längre giltighetstid bör endast i undantagsfall vara nödvändig. I många fall kan en kortare tid än två år vara tillräcklig.

2. Vitesbeloppet bör sättas i rimlig relation till tjänstemannens årslön. Det är organisationernas uppfattning, att i flertalet fall ett vitesbelopp av 75 % av tjänstemannens årslön utgör en tillräcklig garanti för konkurrensförbudets iakttagande.

En motsvarande överenskommelse träffades samtidigt mellan Svenska arbetsgivareföreningen och Sveriges arbetsledareförbund.

Båda överenskommelserna har efter uppsägning år 1961 från tjänstemannaförbundens sida upphört att gälla.

Av rättspraxis rörande tillämpningen av 36 och 38 §§ avtalslagen må här nämnas det i Nytt juridiskt arkiv 1957 s. 279 refererade avgörandet av högsta domstolen. Enligt klausul i anställningsavtal hade den anställde förbundit sig att icke inom två år efter anställningens upphörande taga anställning hos någon person eller rörelse, som konkurrerade med arbets-

givaren. Målet gällde frågan huruvida den anställde var bunden av utfästelsen och, i sådant fall, huruvida utkrävandet av hela det i anställningsavtalet för brott mot klausulen stadgade vitet, motsvarande två årslöner, kunde anses uppnbart obilligt.

I ett av högsta domstolen i målet infordrat yttrande anförde *kommerskollegium* bl. a.

Under senare år har den uppfattningen vuxit sig allt starkare, att konkurrensen näringsidkare emellan bör vara så obunden som möjligt. Sålunda ha statsmakterna genom olika åtgärder sökt främja en sådan ordning. Bl. a. kan erinras om 1953 års lag om motverkande i vissa fall av konkurrensbegränsning inom näringslivet. Industriförbundet har ansett att, eftersom denna lagstiftning icke avsåge förhållandena på arbetsmarknaden, den utveckling som skett på detta rättsområde saknade betydelse vid bedömningen av konkurrensklausuler av det slag varom här vore fråga. Enligt kollegiets åsikt har emellertid industriförbundet endast såtillvida rätt att en dylik klausul — vilken innefattar förbud för den anställde att taga tjänst hos en med arbetsgivaren konkurrerande företagare — ej kan komma under bedömande jämlikt 1953 års lag. Det egentliga syftet med klausulen är dock att skydda arbetsgivaren-företagaren mot konkurrens från andra näringsidkare, och den har sålunda samma sakliga innebörd som andra konkurrensbegränsande överenskommelser, vari företagare är part; att klausulen gäller mellan två parter på arbetsmarknaden är ovidkommande ur de synpunkter varom här är fråga. Sannolikt saknas icke förespråkare för den meningen att en tillämpning av de principer vilka kommit till uttryck i berörda lagstiftning bör leda till att de allra flesta konkurrensklausuler kunna förklaras ogiltiga jämlikt 38 § avtalslagen. Kollegiet finner emellertid för sin del, att en sådan åskådning skulle föra väl långt. I åtskilliga fall måste en näringsidkare anses ha ett även ur allmän synpunkt berättigat intresse av att kunna genom avtal med sina anställda skydda sig mot att de fritt utnyttja sina hos honom förvärvade insikter i yrket näringsidkaren till skada. Inom vår lagstiftning finnas flera exempel på stadganden, vilkas uppgift är att hindra prisgivandet av yrkeshemligheter. Vanliga äro sålunda bestämmelser som föreskriva tystnadsplikt för myndighet eller tjänsteman som under tjänsteutövning får insyn i ett företag (se t. ex. lagen d. 1 juni 1956 om uppgiftsskyldighet rörande pris- och konkurrensförhållanden). Vidare kan erinras om att uppgifter som lämnas av näringsidkare för statlig eller kommunal statistik i princip icke må utlämnas förrän viss längre tid förflutit. Ett åtagande av en hos enskild arbetsgivare anställd person att icke taga anställning hos konkurrent till arbetsgivaren har nära beröringspunkt med tystnadsplikt av nyssnämnt slag. Sammanfattningsvis får kollegiet såsom sin mening uttala, att den allmänna rättsuppfattningen i dag icke kräver att en konkurrensklausul av förevarande slag alltid skall underkännas av domstolarna, men att utvecklingen gått i riktning mot en för näringsidkarna strängare tillämpning av 38 § avtalslagen. Möjligen förtjänar i detta sammanhang framhållas, att lagrummet i ett fall som detta läser ha en ganska ringa praktisk betydelse, eftersom det skadestånd som en anställd kan bli förpliktad att utgiva till sin förutvarande arbetsgivare vanligen torde betalas av den anställdes nye arbetsgivare och skadeståndet sällan är så stort att den skadelidande blir nöjaktigt gottgjord.

Högsta domstolen fann i förevarande mål, att den anställde var bunden av konkurrensklausulen och att skäl för jämkning av vitet ej förelåg. I domskälen redogjorde domstolen för de i 36 och 38 §§ avtalslagen angivna undantagen från den allmänna regeln om avtalsfrihet samt anförde där- efter bl. a.

Tillämpningen av dessa undantagsbestämmelser blir en fråga om bedömning av omständigheterna i det enskilda fallet. Tydligt är emellertid, att med lagstiftningens utgångspunkt denna tillämpning måste såtillvida vara återhållsam som den icke kan föras över de gränser stadgandet i 38 § anger. Skulle av nationalekonomiska eller sociala skäl en utvidgning av undantagen anses påkallad, är detta en angelägenhet för lagstiftningen, icke rättsskipningen: jämkningar kunna givetvis också ske genom avtal mellan arbetsmarknadens parter.

Bland de omständigheter i det särskilda fallet som högsta domstolen beaktade må nämnas, att den anställde syntes ha kunnat utan svårighet få anställning hos företag som icke konkurrerade med den tidigare arbetsgivaren och att arbetsgivaren erbjudit den anställde två års arbetsfri lön, därest han inte tog anställning hos konkurrerande företag.

Frågan om skydd för yrkeshemligheter genom lagstiftning mot illojal konkurrens har tidigare prövats av Kungl. Maj:t. Förslag till sådan lagstiftning framlades år 1915 av *patentlagstiftningskommittén*, som ville att förbud mot obehörigt yppande av arbetsgivares yrkeshemlighet skulle gälla icke endast för anställningstiden utan även under ett år efter anställningens upphörande. Därvid erinrade kommittén, att sådant förbud i vissa länders lagstiftning gällde för obegränsad tid. Två reservanter i kommittén ställde sig emellertid avvisande till ett förbud som sträckte sig utöver anställningstiden. Om förslaget rådde bland remissinstanserna delade meningar. *Kommerskollegium* ansåg, att en sådan utsträckning av förbudet motverkade intresset av att yrkeskunskap utbreddes inom näringslivet. *Patent- och registreringsverket*, som likaledes delade reservanternas åsikt, framhöll att förbudet kunde innebära ett obehörigt ingrepp i den enskildes rätt att fritt begagna sig av de erfarenheter och kunskaper han förvärvat. I den *proposition* (nr 269 år 1919) varigenom framlades *förslag till 1919 års lag med vissa bestämmelser mot illojal konkurrens* anförde *föredragande departementschefen, statsrådet Löfgren*, att de avvägningar som måste göras var av vansklig natur. Svårigheterna att i praktiken draga gräns mellan den speciella yrkeshemligheten och den allmänna yrkeskunskapen var betydande. Med hänsyn till den kritik som riktats mot kommitténs förslag i förevarande del och då lagstiftningen avsåg ett tidigare oreglerat område, fann departementschefen försiktigheten bjuda, att förbudet inskränktes till att avse anställningstiden.

Stadgandet i 1919 års lag har därefter oförändrat överförts till nu gällande lag i ämnet.

Lagstiftningen mot illojal konkurrens är för närvarande föremål för översyn inom *utredningen om illojal konkurrens*. Det i förevarande sammanhang aktuella spörsmålet behandlas ej i utredningens direktiv.

Första gången de svenska statsmakterna till offentlig prövning tog upp frågan om åtgärder mot konkurrensbegränsningar inom näringslivet föranledda av enskilda monopolistiska sammanslutningar var år 1911. Initiativet var dock av begränsad natur, i det att åtgärderna inskränkte sig till att avse tillsättande av en offentlig *utredning rörande förekomsten inom landet av truster och karteller* samt deras inverkan på landets ekonomiska liv och framför allt på prisbildningen.

Frågan om lagstiftning i ämnet kom att anstå ända till år 1925, då *lagen den 18 juni 1925 om undersökning angående monopolistiska företag och sammanslutningar* utfärdades. 1925 års lag gav Kungl. Maj:t befogenhet att, när skäl därtill förelåg, förordna om undersökning i närmare angiven ordning i fråga om företag eller sammanslutning, som avsåg produktion eller bearbetning av varor eller andra förnödenheter, handel, bankrörelse, försäkringsrörelse eller transportverksamhet och som kunde antagas vara av monopolistisk natur.

År 1936 tillsattes en sakkunnigutredning, *1936 års näringsorganisations-sakkunniga*, med uppdrag att verkställa utredning angående utbredningen inom näringslivet av organiserad samverkan mellan företagarna och den pris-, produktions- och distributionspolitik, som kommit till stånd på grund av dylik samverkan, samt att inkomma med de förslag, vartill utredningen kunde giva anledning. De sakkunniga avgav betänkande år 1940 (*Organiserad samverkan inom svenskt näringsliv*, SOU 1940:35). I fråga om den principiella bakgrund, mot vilken utredningens överväganden borde ses, uttalade näringsorganisationssakkunniga bl. a., att det syntes dem tillkomma samhället att genom lämpliga organ såvitt möjligt förhindra, att näringsorganisationer eller företag utnyttjade sin ställning på ett sätt, som försvårade ekonomiskt framåtskridande, otillbörligt inskränkte näringsfriheten eller medförde privata monopolvinster på förbrukarnas bekostnad.

Lagen den 29 juni 1946 om övervakning av konkurrensbegränsning inom näringslivet tillkom på hemställen av kommissionen för ekonomisk efterkrigsplanering, som i ett den 21 september 1945 avgivet betänkande angående övervakning av konkurrensbegränsande företeelser inom näringslivet (SOU 1945:42) framlagt förslag till lagstiftning i ämnet. Lagen ersatte den ovan omförmälda 1925 års lag om undersökning angående monopolistiska företag och sammanslutningar.

Huvudstadgandet i 1946 års lag återfanns i dess 1 §. Enligt denna paragraf skulle »i syfte att förebygga skadlig verkan av konkurrensbegränsning inom näringslivet» övervakning ske på sätt i lagen närmare stadgades dels genom registrering av konkurrensbegränsande överenskommelser, dels genom särskild undersökning.

År 1951 avgav nyetableringssakkunniga det betänkande (SOU 1951: 27) som ligger till grund för 1953 års lag om motverkande i vissa fall av konkurrensbegränsning inom näringslivet.

I frågan om begreppet *skadlig verkan av konkurrensbegränsning* anförde nyetableringssakkunniga, att verkningarna skulle bedömas med hänsyn till sitt värde ur allmän synpunkt. Därmed avsågs att frågan i första hand skulle betraktas med utgångspunkt från konsumenternas intressen. Enskilda företagares intressen av att inte hindras i sin näringsutövning skulle jämväl beaktas, men detta intresse skulle därvid bedömas med utgångspunkt från konsumenternas behov.

I sitt yttrande över betänkandet förordade *kommerskollegium* att skydd mot konkurrensbegränsning skulle beredas näringsidkare även i fall då konsumentintresset icke direkt berördes.

Förslaget till 1953 års lag framlades i *propositionen nr 103 år 1953*. Om konkurrensbegränsnings skadlighet anförde *föredragande departementschefen, statsrådet Ericsson*, bl. a.

Vid de överläggningar, som inom handelsdepartementet ägt rum med vissa företrädare för näringslivet, har rätt enighet om att det främst är de prishöjande och effektivitetshämmande verkningarna av konkurrensbegränsning, som man bör vara angelägen att hindra och som därför bör utmärkas såsom skadliga. I anslutning till ett av kommerskollegium framställt förslag har det därjämte befunnits vara av vikt, att näringsutövare, som hindras i sin näringsutövning av enskilda företagares konkurrensbegränsande åtgärder, i viss utsträckning erhåller en självständig rätt till skydd i lagen. Också den verkan av en konkurrensbegränsning att annans näringsutövning försvåras eller hindras bör därför beteckas såsom skadlig.

Det tredje ledet i departementsförslagets definition, som avser att annans näringsutövning otillbörligt försvåras eller hindras, saknar motsvarighet i sakkunnigförslaget. Såsom jag i det föregående anført, reglerar 1864 års näringsfrihetsförordning omedelbart endast statsmakternas förhållande till näringsfriheten, låt vara att förordningen därutöver är att fatta även som allmän manifestation av näringsfrihetens princip. Förordningen behandlar icke förhållandena enskilda medborgare emellan och innebär sålunda icke något skydd gentemot dylika av enskilda åstadkomna spärar, t. ex. i form av konkurrensbegränsande avtal, som utgör faktiska inskränkningar av näringsfriheten. Icke heller eljest har näringsfriheten annat än i viss, mycket begränsad utsträckning erhållit legalt stöd. Med hänsyn till den utbredning, som konkurrensbegränsningarna vunnit inom vårt näringsliv, är det enligt mitt förmenande därför icke opåkallat att rätten till fri näringsutövning även gentemot hinder, åstadkomna av enskilda, vinner åtminstone det begränsade skydd, som den nu ifrågasatta lagen kan ge.

I fråga om *undantagandet från lagens tillämpningsområde av avtal mellan arbetsgivare och arbetstagare* angående arbetslön och andra villkor anförde *föredragande departementschefen* bl. a.

På arbetsmarknadens område förekommer otvivelaktigt företeelser, som

är av konkurrensbegränsande natur. Att dylika konkurrensbegränsningar i vissa fall kan ge anledning till missbruk och missförhållanden är tydligt. Såsom de sakkunniga framhållit föreligger dock en viktig skillnad mellan näringslivets och arbetsmarknadens konkurrensbegränsningar såtillvida som på arbetsmarknaden vanligen två likaberättigade parter står mot varandra. Härefter ligger onekligen en viss garanti att missförhållandena icke blir alltför framträdande, även om, såsom reservanternas anförde, denna garanti ej alltid är fullt betryggande.

Konkurrensbegränsningarna på arbetsmarknaden är i allt väsentligt en följd av organisationsväsendet och de kollektiva uppgörelserna av arbetsvillkoren. Den kollektiva arbetsrätten eller de rättsregler som rör förhållandet mellan arbetsgivarnas och arbetstagarnas organisationer, har under de gångna årtionden varit föremål för ett livligt lagstiftningsarbete. — — — Dessa lagar meddelar emellertid icke några regler rörande kampmedel i arbetsstrider. — — — Ett efter omfattande utredningsarbete framlagt förslag till lagstiftning föll vid 1935 års riksdag, väsentligen på grund av olika uppfattning i detaljfrågor. På grundval av lagförslaget har emellertid utbildats en tämligen fast sedvanerätt rörande de ekonomiska stridsåtgärderna på arbetsmarknaden. — — —

Arbetsmarknadens konkurrensbegränsningar har sålunda i viss mån, ehuru långtifrån fullständigt, blivit föremål för en legal och sedvanerättslig reglering, vartill motsvarighet saknas på näringslivets område. Den ytterligare reglering av arbetsmarknadens konkurrensbegränsningar, som kan vara erforderlig, bör av naturliga skäl ansluta sig till den utveckling, som redan ägt rum. Jag finner därför goda skäl tala för att arbetsmarknaden, där otvivelaktigt särskilda förhållanden gör sig gällande, undantages från den nya lagens tillämpningsområde.

Andra lagutskottet, som behandlade propositionen i sitt utlåtande nr 32 år 1953, godtog vad departementschefen anförde.

Remissyttrandena

Kommerskollegium anser skäl finnas för en utredning av frågan om konkurrensklausuler i anställningsavtal i syfte att klarlägga, huruvida den nuvarande lagstiftningen på ett tillfredsställande sätt skyddar de olika intressen som gör sig gällande på detta område. Kollegium framhåller att företagare i många fall kan anses ha ett även ur allmän synpunkt berättigat intresse av att kunna genom avtal med sina anställda skydda sig mot att dessa fritt utnyttjar sina hos arbetsgivaren förvärvade insikter i yrket. Härvidlag pekas på sådana företag som bedriver forsknings- och utvecklingsarbete. Otillräckliga möjligheter att erhålla skydd mot prisgivande av yrkeshemligheter skulle, menar kollegium, vara ägnade att minska företagens intresse att investera medel i forskning, något som skulle medföra från såväl samhällets som den enskildes synpunkt otillfredsställande konsekvenser för det tekniska och ekonomiska framåtskridandet. Gentemot dessa företagareintressen måste emellertid, framhåller kollegium, vägas arbetstagarnas intresse att icke hindras i sin yrkesutövning liksom också samhäl-

lets intresse att de medborgare som skaffat sig specialutbildning på ett visst område får tillfälle att nyttiggöra sina kunskaper. Kollegium anser icke att det bör överlämnas åt arbetsmarknadens parter att lösa dessa problem, därest den nuvarande lagstiftningen ger ett otillräckligt skydd för arbetstagaren. Det kan, menar kollegium, icke vara riktigt att den enskilde skall vara beroende av arbetsmarknadens organisationer för att kunna göra sin rätt gällande. Kollegium framhåller även att betydande förändringar sedan tillkomsten av 1915 års lag ägt rum i den allmänna synen såväl å konkurrensbegränsande företeelser som å förhållandet mellan arbetsgivare och arbetstagare.

Tjänstemännens centralorganisation tillstyrker motionerna och instämmer helt i de synpunkter motionärerna anfört. Motionärernas utredningskrav tillstyrkes också av *Sveriges akademikers centralorganisation*.

Landsorganisationen anser sig för sin del ha svårt att bedöma huruvida 1947 års överenskommelser om konkurrensklausuler inte haft avsedd verkan liksom om det för närvarande saknas förutsättningar att avtalsvägen nå en tillfredsställande reglering. Skulle det visa sig att en för de anställda nöjaktig lösning icke kan vinnas på frivillighetens väg, bör emellertid enligt Landsorganisationens mening frågan om en ändring i den nuvarande lagstiftningen tas upp till mera ingående undersökning. Med hänsyn till vad motionärerna uppgivit om resultaten av överenskommelserna mellan arbetsmarknadens parter synes en sådan undersökning nu vara motiverad, menar Landsorganisationen. Att såsom motionärerna föreslagit göra 1953 års lag om motverkande av konkurrensbegränsning tillämplig på konkurrensklausuler i anställningsavtal finner Landsorganisationen dock föga överensstämmande med konkurrensbegränsningslagstiftningens allmänna uppläggning.

Motionerna avstyrkes av *Svenska arbetsgivareföreningen*, som bl. a. anför.

Förekomsten av konkurrensklausuler inom industrin är begränsad till relativt få företag, vilka i huvudsak är att finna inom gummiindustrin, den kemisk-tekniska industrin samt läkemedelsindustrin. I de fall konkurrensklausuler förekommer avser de regelmässigt ett strängt begränsat urval personer. Motionärernas påstående att konkurrensklausuler »förekommer icke sällan» är sålunda betydligt överdrivet.

De överenskommelser om konkurrensförbud i anställningskontrakt som träffades 1947 mellan föreningen och Svenska Industritjänstemannaförbundet samt mellan föreningen och Sveriges Arbetsledareförbund medförde en kraftig begränsning av förekomsten av konkurrensklausuler. — — — Även sedan överenskommelserna 1961 uppsagts av tjänstemannaförbunden har föreningen i sin rådgivning rekommenderat tillämpning av normerna i överenskommelserna. Detta system har i praktiken visat sig fungera tillfredsställande, och uppkommande meningsskiljaktigheter har som regel kunnat lösas redan på det lokala planet. Antalet centrala förhandlingar rörande konkurrensklausuler har städse varit ytterst ringa.

Vad beträffar betydelsen av konkurrensklausuler för företag inom gummiindustrin vill föreningen nämna följande. Branschen befinner sig i snabb utveckling. Produktionen grundas på kontinuerlig forskning och på erfarenheter, som vinnes genom experiment och försök i den egna fabrikationen. Betydande belopp nedlägges årligen på utvecklings- och forskningsarbete. Enbart vid ett av de svenska gummiföretagen överstiger kostnaderna härför 6 miljoner kronor per år. Förhållandena inom branschen är sådana, att yrkeshemligheter som regel icke kan skyddas genom patent. Resultaten av det egna utvecklingsarbetet representerar för de ledande företagen mycket betydande värden. Detta gäller såväl när det är fråga om inom företagen framkommande forskningsresultat som de inom gummiindustrin vanligt förekommande förvärven av »know how» genom licensavtal med i regel utländska gummifabrikanter. Särskilt i det senare fallet är det ofta en förutsättning för att licensrätt till en tillverkning skall kunna förvärfvas att betryggande garantier kan lämnas i form av sekretessbestämmelser avseende den personal, som får ta del av metoder, recept etc., som omfattas av licensavtalet. I detta sammanhang bör understrykas, att det endast i undantagsfall rör sig om förvärv av licenser på grund av föreliggande patent. Inom gummiindustrin finns otvivelaktigt stora varuområden, där något behov av konkurrensklausuler inte i och för sig föreligger, nämligen då det gäller vissa allmänt förekommande standardartiklar, men det bör beaktas, att i utvecklingen sysselsätta personer mycket ofta samtidigt sysslar med produkter, processer, recept etc. avseende sådana områden, som behöver skyddas genom konkurrensklausuler.

En förutsättning för att den svenska industrin skall kunna bibehålla sin internationella konkurrenskraft är att även i fortsättningen stora investeringar görs i forsknings- och utvecklingsarbete. Det är uppenbart, att intresset för sådana investeringar minskar, om forskningsresultaten omedelbart kan stå till konkurrenters förfogande. Av vad nu anförts torde framgå att det i många fall finns ett legitimt behov av konkurrensklausuler. Motionärerna har också vitsordat, att konkurrensklausuler icke kan betraktas som omotiverade i alla situationer.

I utländsk lagstiftning är konkurrensklausuler som regel accepterade, och sådana klausuler förekommer också i betydligt större utsträckning utomlands än inom svensk industri. Utländska näringsidkare inom sådana branscher, för vilka skydd i form av konkurrensklausuler är väsentligt, har betydande konkurrensfördelar gentemot andra länders företagare, om dessas konkurrensklausulsskydd icke är lika utvecklade. Särskilt med tanke på strävandena i riktning mot vidgade marknader synes det angeläget, att vårt land ej alltför mycket avviker från den praxis beträffande konkurrensklausuler som gäller i övriga västeuropeiska industriländer.

Avslutningsvis vill föreningen framhålla, att frågan om konkurrensklausuler alltfört bör handläggas av arbetsmarknadsparterna och att ett lagstiftningsingripande är opåkallat.

I en vid Svenska arbetsgivareföreningens yttrande fogad promemoria framhåller *Elektriska svetsningsaktiebolaget*, att en industri tidigare kunde grundas på en patentskyddad uppfinning men att ett så omfattande patentskydd ej längre är praktiskt möjligt. Förhållandena inom bolagets verk-

samhetsområde har, fortsätter bolaget, framtvingat användningen av konkurrensklausuler. Dessa klausuler är emellertid enligt vad bolaget uppger utformade i samråd med företagets tjänstemannaklubb, som också kontaktas då införandet av konkurrensklausul aktualiseras vid nyanställning.

Motionerna avstyrkes även av *Sveriges industriförbund* och flertalet *handelskammare*. Därvid framföres i huvudsak samma synpunkter som i Svenska arbetsgivareföreningens yttrande. I fråga om motionärernas förslag att tillämpa 1953 års konkurrensbegränsningslagstiftning på konkurrensklausuler i anställningsavtal anföres från en del håll, att denna lagstiftnings syfte att främja fri konkurrens är principiellt annorlunda än önskan att tillgodose den anställde arbetstagarens intresse att icke hindras i sin yrkesutövning samt att de olika bedömningsgrunder som följer härav svårigen låter sig förena.

Utskottet

Med konkurrensklausul i anställningsavtal menas ett i avtalet intaget förbud för arbetstagare att under viss tid efter anställningens upphörande driva verksamhet, som konkurrerar med arbetsgivarens, eller taga anställning hos någon som driver sådan verksamhet. Förbudet avses förhindra att arbetsgivarens yrkeshemligheter, honom till skada, utnyttjas av konkurrenter eller av den anställde. Klausulen kompletteras vanligen med en vitesbestämmelse. Vad gäller tiden före anställningens upphörande torde, utan att avtal träffats därom, gälla att den anställde är skyldig avhålla sig från att bedriva verksamhet som konkurrerar med arbetsgivarens. 1931 års lag med vissa bestämmelser mot illojal konkurrens stadgar därjämte straff och skadeståndsskyldighet för arbetstagare, som under anställningstiden obehörigen använder eller yppar arbetsgivarens yrkeshemlighet. Något motsvarande stadgande för tiden efter anställningens upphörande finns inte.

Enligt 38 § avtalslagen är en konkurrensklausul icke bindande för arbetstagaren om utfästelsen i fråga om tid och ort eller eljest sträcker sig längre än som erfordras för att hindra konkurrens eller om klausulen över hövan inskränker arbetstagaren i hans frihet att utöva förvärvsverksamhet. Vid prövning i sistnämnda avseende skall hänsyn också tagas till arbetsgivarens intresse av att förbudet upprätthålles. Även om konkurrensklausulen skulle vara giltig kan det därtill knutna vitet jämlikt 36 § avtalslagen jämkas om dess utkrävande skulle vara uppenbart obilligt.

I förevarande motioner yrkas utredning om åtgärder för begränsning av konkurrensklausuler i anställningsavtal. Enligt motionärernas uppfattning hindrar sådana klausuler den enskilde i hans förvärvsarbete och kan i vissa fall tvinga en arbetstagare att välja en helt ny levnadsbana. Icke bara för den enskilde utan även för samhället måste det, menar motionärerna, vara av betydelse, att den som skaffat sig specialutbildning och erfarenhet inom

ett visst område får tillfälle att nyttiggöra sina kunskaper. Motionärerna vill dock ej göra gällande att konkurrensklausuler i alla situationer kan anses omotiverade. Det har emellertid visat sig, fortsätter motionärerna, att stadgandet i 38 § avtalslagen icke i tillräcklig omfattning skyddar arbetstagarna. Ej heller har försöken att lösa frågan genom avtal mellan arbetsmarknadens parter givit resultat som motionärerna kan anse tillfredsställande.

Flertalet remissinstanser menar att en utredning av de problem som uppkommer genom användningen av konkurrensklausuler kan vara motiverad. Svenska arbetsgivareföreningen gör emellertid gällande att frågan bör handläggas av arbetsmarknadens parter och att ett lagstiftningsingripande är opåkallat.

Enligt utskottets mening kan det icke bestridas att vissa företag har ett berättigat intresse av att yrkeshemligheter icke utlämnas till företagets konkurrenter. Att ett tillfredsställande skydd kan beredas torde ofta vara en förutsättning för att företagsledningen skall vara beredd att nedlägga kostnader på forsknings- och utvecklingsarbete liksom för att företaget skall kunna få rätt till licenstillverkning. Skyddet för yrkeshemligheter kan i sådana fall vara ett allmänt intresse. Å andra sidan får dessa hänsyn ej medföra att den enskilde obehörigen hindras i sin näringsutövning. Såsom framhållits av motionärerna är det även ur allmän synpunkt väsentligt att en arbetstagare får tillfälle att utnyttja sina kunskaper och sin utbildning. Om den nuvarande lagstiftningen på området icke innebär en lämplig avvägning mellan de olika intressena och arbetsmarknadens parter ej heller lyckats uppnå tillfredsställande överenskommelser i detta hänseende, kan det övervägas om icke statsmakterna bör söka lösa problemen. Hur man därvid skall gå till väga torde icke vara möjligt att avgöra med ledning av det nu tillgängliga materialet. Utskottet vill därför förorda att hithörande frågor förutsättningslöst utredes.

Med hänvisning till det anförda får utskottet hemställa,

A. att riksdagen i anledning av förevarande motioner, I: 279 och II: 323, i skrivelse till Kungl. Maj:t måtte anhålla att problemen i fråga om användning av konkurrensklausuler i anställningsavtal förutsättningslöst utredes; samt

B. att motionerna, i den mån de icke kan anses besvarade genom vad utskottet under A. hemställt, icke måtte föranleda någon riksdagens åtgärd.

Stockholm den 26 november 1963

På andra lagutskottets vägnar:

AXEL STRAND

Vid detta ärendes behandling har närvarit

från f ö r s t a kammaren: herrar Strand*, Nils Elowsson, Axel Svensson, fru Gärda Svenson, herrar Lennart Geijer, Nyman, Hübinette och Erik Filip Petersson;

från a n d r a kammaren: herrar Anderson i Sundsvall, Nilsson i Göteborg*, Rimmerfors, Odhe*, fru Gunne, herrar Johansson i Södertälje, Fredriksson och Gomér.

* Ej närvarande vid utlåtandets justering.